

## Світовий досвід використання карткових каталогів у період інформатизації суспільства



**Тетяна Цедік,**  
науковий співробітник відділу  
опрацювання документів  
і організації каталогів  
Книжкової палати України



**Алла Приходько,**  
науковий співробітник відділу  
опрацювання документів  
і організації каталогів  
Книжкової палати України

Книжкова палата України — державна наукова установа у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності, яка є центром державної бібліографії, інформаційним центром, головною організацією зі статистичного обліку видань та стандартизації у видавничій і бібліотечній справах, здійснює державну бібліографічну реєстрацію та централізовану каталогізацію всіх без винятку видів видань, випущених в Україні [7, ст. 27].

Бібліографічний довідково-пошуковий апарат Книжкової палати України складається з восьми карткових каталогів та семи електронних баз даних каталожного опису, які, зважаючи на наявність вбудованої у бібліографічне програмне забезпечення пошукової системи, можна вважати електронними каталогами.

Карткові каталоги — генеральний алфавітний (ГАК), систематичний (СК), видавничий (ВК), серійний, хронологічний, авторефератів дисертацій, нотних видань, спецфонду (1917—1976) — відображають видання України, що надійшли у Книжкову палату України, починаючи з 1917 року, й до сьогодні, і були започатковані одночасно зі створенням Головної Книжної Палати у 1919 році.

Перший з електронних каталогів (ЕК) — каталог книг, започаткований 1997 року, коли в Книжковій палаті було розпочато інтенсивне впровадження комп'ютерних технологій і реалізовано проект "Централізована каталогізація". У подальшому він був розширений за рахунок ретроспективного введення карток 1991—1996 років і отримав назву "Книги за роки незалежності". Станом на 1 липня 2010 року, електронний каталог книг нараховує понад 264 тис. записів.

З 2006 року Книжкова палата розпочала окремий (від книжкових видань) інвентарний облік авторефератів дисертацій, логічним наслідком чого стало започаткування ЕК авторефератів дисертацій. З 2007 року розпочато електронну каталогізацію картографічних, нотних, образотворчих, службових та електронних видань (ретроспективне введення з 2002 року).

Упровадження електронних технологій суттєво вплинуло і на традиційні карткові каталоги, які нині є відображенням бібліографічних баз даних на традиційних носіях інформації (каталожній картці). Каталоги переживають пору надзвичайного інноваційного розвитку: стандарти складання бібліографічного опису уніфіковані з міжнародними, постійно оновлюються таблиці класифікації, запроваджуються міжнародні комунікативні формати тощо.

Ще з часів започаткування перших електронних каталогів у 60-х роках ХХ століття у бібліотеках усього світу почалися дискусії щодо доцільності ведення традиційних

карткових каталогів одночасно з електронними. На сторінках преси та у спеціалізованих виданнях з'явилися численні публікації з цієї тематики. Думки їхніх авторів розходяться: повна відмова від традиційних каталогів і картотек або ж паралельне їх ведення.

Беззаперечно, що ЕК мають суттєві переваги перед картковими з точки зору повноти та оперативності доступу:

- швидкий та різнобічний пошук за багатьма реквізитами одночасно (автором, назвою, видавництвом, датою публікації, темою, ключовими словами тощо);
- можливість надання віддаленого доступу до ЕК будь-якої бібліотеки за допомогою інтернет-технологій;
- можливість обміну бібліографічними записами і створення тематичних баз даних користувача за допомогою протоколу Z39-50;
- можливість створення зведених ЕК багатьох бібліотек за різною ознакою (наприклад, мережі університетських бібліотек, за територіальним або мовним принципами тощо).

Однак і карткові каталоги мають свої переваги перед електронними: інформація в них не може бути змінена через несанкціоноване втручання (хакерські атаки, комп'ютерні віруси) або збій у роботі обладнання. Хоча традиційні карткові каталоги й займають багато місця, доступ читачів до них обмежений стінами бібліотеки.

Питаннями вивчення співіснування традиційних та електронних каталогів займаються провідні спеціалісти бібліотечної справи різних країн: Е. Сукіасян [9—16], В. Скоробагатов [8], О. Онищенко [4], Н. Оністрат [5], О. Постика [6], Т. Ліфанова [2] та інші. Проте, таких публікацій небагато, хоча проблема ця стосується бібліотек усіх систем і відомств. Матеріальне й технічне забезпечення в кожній з них знаходиться на різному рівні і тільки поглиблене вивчення та аналіз кожної бібліотеки дає можливість прийняти правильне рішення.

Одним із провідних спеціалістів з питань каталогізації Е. Сукіасяном (Російська державна бібліотека) на сторінках преси опубліковано ряд матеріалів на захист традиційних карткових каталогів. Так, у статтях "Конверсія каталогів: полемічні замітки" [12], "А судді хто?.." [9] та інших публікаціях автор пропонує: перш ніж запровадити ЕК, необхідно провести велику підготовчу роботу, враховуючи організаційний, нормативний, лінгвістичний, програмний, матеріально-технічний, економічний та деякі інші аспекти.

Проте, як показує досвід бібліотек, які розпочали цю роботу, не всі вони мають необхідні розрахунки, економічні обґрунтування, технічні завдання, комплект інструкцій для виконання, наявність яких свідчить про серйозний підхід до цієї справи. І в цьому нас переконує досвід Сахалінської обласної універсальної бібліотеки (Російська Федерація) [1], спеціалісти якої більше двох років проводили поглиблене вивчення використання каталогів і картотек в умовах автоматизації на основі анкетування користувачів та іншими методами. Аналіз пошукових можливостей ЕК та підсумки дослідження підтвердили, що гіпотеза, яка стояла на першому етапі дослідження про необхідність заміни існуючої системи карткових каталогів на ЕК, не підтвердилась.

Одним із завдань дослідження було з'ясування, якими каталогами користується переважна більшість респондентів. Згідно анкет, 65% — обома каталогами, 24% — картковими, а 11% — лише ЕК. За доступністю картковому каталогу надали перевагу 50% студентів і 50% спеціалістів; електронному — 17% спеціалістів і 10% студентів. За швидкістю пошуку "пальма першості" належить електронному каталогу — 74% опитаних спеціалістів і 72% студентів, тобто у сім разів більше, ніж картковому. Лише 18% студентів і 9% спеціалістів відзначили повноту пошуку за ЕК.

Всі респонденти одностайні в тому, що каталоги доповнюють один одного. Так вважає 68% студентів і 72% спеціалістів. Користувачі послуговуються в своїй роботі і електронним, і картковими каталогами (72% студентів і 72% спеціалістів).

У статті О. Постики (бібліотекаря Брестської обласної бібліотеки ім. М. Горького, Республіка Білорусь) "Який каталог вибрати?.." [6] висвітлено проблему співіснування каталогів традиційних та електронних. У зв'язку з тим, що бібліотеки недостатньо комп'ютеризовані, основне навантаження щодо обслуговування запитів читачів лягає на систему каталогів і картотек, оскільки саме традиційні пошукові каталоги розкривають склад і зміст фондів у різних аспектах. Отже, взаємодія та доповнення старих і нових засобів пошуку потрібної інформації дає можливість раціонально використати час і працю бібліотекарів.

Найбільші бібліотеки України, зокрема Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека України, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки та інші бібліотеки всіх систем і відомств, продовжують вести паралельно з ЕК традиційні каталоги.

Знайомство зі звітами вісімнадцяти обласних наукових універсальних бібліотек за 2008—2009 роки (Волинської, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської), Кримської республіканської та Публічної бібліотеки ім. Лесі Українки (м. Київ) засвідчило, що на сьогодні їхні читачі обслуговуються за допомогою як традиційних, так й ЕК.

У звітах обласних бібліотек відомості про поповнення традиційних та електронних каталогів подані по-різному, в одних випадках разом з картотеками журнальних статей, в інших — тільки на книги. Так, у Волинській ОУНБ у традиційні каталоги вліто 18 883 картки, в ЕК внесено 24 057 записів, у Запорізькій — 95 979 карток, в ЕК — 40 000 записів, в Івано-Франківській — 10 474 картки, в ЕК — 11 602 записи, в Донецькій — 116 315 карток, в ЕК — 45 200 записів, в Херсонській — 62 003 картки, в ЕК — 24 089 записів, в Сумській — 15 048 карток, в ЕК — 26 032 записи, в Одеській — 22 581 картка, в ЕК — 6523 записи, в Чернігівській — 48 285 карток, в ЕК — 4936 записів.

Закарпатська ОУНБ є учасником онлайн-ового Центрально-Українського Кооперативного Каталогу та регіо-

нальної корпоративної каталогізації спільно з Обласною бібліотекою для дітей та юнацтва. Бібліографічне опрацювання документів здійснюється як для традиційних, так і для ЕК, розпочато ретроконверсію красназвочного фонду, довідкових видань тощо.

Публічна бібліотека ім. Лесі Українки (м. Київ) створила пошукову систему для отримання користувачами вичерпної оперативної інформації про бібліотечні фонди за допомогою автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи "Aleph". Ведеться зведений каталог на книги публічних бібліотек міста, довідково-бібліографічний відділ бібліотеки веде електронну картотеку журнальних статей, яка нараховує 296 639 записів документів. До традиційних каталогів для бібліотек міста виготовлено 322 241 картку.

Велика робота з удосконалення традиційних систематичних каталогів проводилась Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського. У статті І. Лобановської та Н. Грудініної "Удосконалення традиційних карткових систематичних каталогів" [3] ще раз підтверджується необхідність функціонування у бібліотеках карткових систематичних каталогів, їхнього вдосконалення та підтримання у належному стані. Працюючи з картковим систематичним каталогом, читач спілкується з фондом, бо каталог — модель конкретного бібліотечного фонду і зворотньо-хронологічна розстановка карток за роздільниками зручна для користувачів. Виходячи з цього, автори роблять висновки, що співробітники більшості бібліотек вирішили продовжити ведення традиційних карткових каталогів.

У користі поєднання карткового й електронного каталогів переконує і зарубіжний досвід. Так, бібліотеки США мають власні і зведені ЕК. Активно використовується читачами зведений ЕК періодики. Проте у більшості американських бібліотек ведуться карткові каталоги і на власні фонди. Одна з найбільш автоматизованих бібліотек — Національна медична бібліотека США продовжує вести традиційні карткові каталоги. Автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи дають змогу формувати друковані картки — це обов'язкова умова, яка враховується під час їх вибору.

На сьогодні неможливо дати однозначну відповідь про переваги та недоліки традиційних чи електронних каталогів. Потрібно йти на компроміс, а це уможливить отримання найповнішої інформації з тих питань, що потребують вирішення. Як друковані книги та їхні електронні версії, так й електронні та традиційні карткові каталоги і сьогодні мають право на співіснування. Досвід бібліотечних установ свідчить, що електронні та традиційні каталоги доповнюють один одного, сприяють якісному обслуговуванню користувачів, і тому відмова від традиційних карткових каталогів нині передчасна.

Зберігати і продовжувати ведення карткових каталогів потрібно не менше п'ятнадцяти років після запровадження ЕК, поки не буде впевненості у збереженні інформації в ЕК. Бібліотека Конгресу, яка перша у світі ввела ЕК, зберігає також карткові каталоги і продовжує з ними працювати.

Це саме підтверджують у своїх щорічних звітах фахівці бібліотечної справи з різних регіонів України: ЕК ще не можуть замінити систему традиційних карткових каталогів, насамперед у тематичному пошуку інформації. Систематичні каталоги забезпечують запити читачів за галузями знань, передусім спеціалістів, студентів та інших категорій читачів. Вони необхідні також при комплектуванні фондів. Саме систематичний каталог розкриває всю повноту змісту певної теми, починаючи від загального до конкретного, а пошук в ЕК за ключовими словами може дати велику кількість записів різної тематики. Аналогу цьому каталогу в ЕК не існує. Нема альтернативи не лише систематичному, а й алфавітному каталогу — він не враховує різнонаписань прізвищ авторів тощо. ЕК не бере на себе всі ці функції.

Традиційні каталоги існуватимуть ще впродовж три-вального часу. Потреба в них безперечна. Час підтвердив, що інформація в карткових каталогах зберігається до 100 і більше років. Тривалість зберігання інформації в ЕК ще не досить вивчена, тому існує необхідність паралельного ведення традиційних і електронних каталогів.

Повністю відмовитись від традиційних каталогів можуть лише ті бібліотеки, які мають власні потужні автоматизовані системи і матеріальні можливості для здійснення повної ретроспективної конверсії й підтримання необхідної кількості страхових копій ЕК. Проте, навіть Бібліотека Конгресу до таких не належить.

Необхідно відзначити, що, приступаючи до створення ЕК, бібліотеки України не мали змоги ввести в електронну базу даних інформацію про весь фонд. Так, деякі з них розпочали конверсію своїх каталогів з краєзнавчої літератури, довідкових видань (енциклопедії, словники, атласи), наукової літератури тощо. Робота проводилась вибірково, поетапно, у деяких випадках формально. Навіть на сьогодні переважна більшість бібліотек не має повного ЕК свого фонду. Матеріальні умови існування українських книгозбірень не дають їм змоги швидко його створити. Тому ретроспективна конверсія карткових каталогів продовжуватиметься ще багато років.

Деякі країни пішли іншим шляхом, створивши повністю автоматизовані електронні бібліотеки, наприклад Публічна бібліотека м. Колумбуса — столиці штату Огайо (США) повністю звільнилась від карткових каталогів. Її фонд відображений в ЕК (OPAC), а в залах на екранах дисплеїв світяться емблеми First-Search. Цим самим шляхом йде й одна з найбільш інформатизованих країн світу — Японія.

Можна довго перераховувати переваги й недоліки карткових і електронних каталогів, проте життя показує, що вони доповнюють один одного, що доводить необхідність їхнього співіснування. Проаналізувавши зазначене, підсумуємо: припиняти ведення карткових каталогів ще зарано, бо вони продовжують бути затребуваними користувачами. Органічне поєднання функцій традиційних та електронних каталогів потребує подальшого вивчення, тому робити висновки про припинення ведення чи ліквідацію карткових каталогів передчасно.

#### Список використаної літератури

1. *Ефременко Т.* Изучение использования каталогов и картотек в Сахалинской областной универсальной библиотеке в условиях автоматизации на основе анкетирования пользователей / Т. Ефременко, Т. Хлусович // Новая библиотека. — 2009. — № 4. — С. 20—23.
2. *Лифанова Т.* О бедной карточке хочу замолвить слово... / Т. Лифанова // Библиотека. — 2002. — № 10. — С. 20—22.
3. *Лобановська І.* Удосконалення традиційних карткових систематичних каталогів / І. Лобановська, Н. Грудініна // Бібл. вісн. — 2009. — № 4. — С. 16—20.
4. *Онищенко О.* Каталоги — інформаційне ядро бібліотек : (роль і значення в період комп'ютеризації) / О. Онищенко // Бібл. вісн. — 1997. — № 6. — С. 6—7.
5. *Онїстрат Н.* Електронні та карткові інформаційно-пошукові системи бібліотеки: питання взаємодії / Н. Онїстрат // Бібл. форум України. — 2007. — № 2. — С. 14—16.
6. *Постыка Е.* Какой каталог выбрать? К вопросу о поисковых средствах / Е. Постыка // Библиотека. — 2002. — № 12. — С. 35—36.
7. Про видавничу справу : Закон України [від 5 черв. 1996 р. № 318/97-ВР] // Урядовий кур'єр. — 1997. — 19 лип. — С. 9.
8. *Скоробагатов В. М.* Каталоги карточный и электронный: общее и особенное. Диалог профессионалов / В. М. Скоробагатов, Э. Р. Сукиасян // НТБ. — 2005. — № 12. — С. 15—24.
9. *Сукиасян Э. Р.* А судьи кто? О людях, решающих судьбу курса "Библиотечные каталоги", а также немного о самих каталогах / Э. Р. Сукиасян // Мир библиогр. — 2002. — № 3. — С. 27—29.
10. *Сукиасян Э. Р.* Библиотечные каталоги : метод. материалы / Сукиасян Э. Р. — М. : Профиздат, 2002. — 192 с.
11. *Сукиасян Э. Р.* Компьютеризация библиотеки: с чего начиналось, тем и закончилось / Э. Р. Сукиасян // НТБ. — 2003. — № 9. — С. 17—28.
12. *Сукиасян Э. Р.* Конверсия каталогов: полемические заметки / Э. Р. Сукиасян // Библиотека. — 2001. — № 7. — С. 14—17.
13. *Сукиасян Э. Р.* На стеллажах и в каталогах / Э. Р. Сукиасян // Библиотека. — 2003. — № 9. — С. 26—28.
14. *Сукиасян Э. Р.* Пришло ли время "закрывать" систематический каталог / Э. Р. Сукиасян // НТБ. — 2002. — № 12. — С. 18—30.
15. *Сукиасян Э. Р.* Система каталогов и динамика развития в современной библиотеке / Э. Р. Сукиасян // НТБ. — 2006. — № 4. — С. 18—33.
16. *Сукиасян Э. Р.* Электронные каталоги / Э. Р. Сукиасян // Библиотека. — 2000. — № 3. — С. 31—33.